

Віктор АНДРУШКО

ЧОРНА Я, АЛЕ ГАРНА!

(Ще раз до питання про "аудіовізуальний" характер естетики середньовіччя)

Сучасні католицькі богослови та історики середньовічної культури подекуди сперечаються¹: чим саме людина нагадує "образ" і "подобу" Божу — розумністю душі своєї чи своєю свобідною волею? Виявляється, є ще такі дослідники, котрі переймаються сумнівом щодо того, чи відноситься свобода волі до рангу подобу людини і Бога. Ті, котрі захищають цю точку зору, на мій погляд, цілком слушно звертають увагу на відповідні місця у Августина та Бернарда Клервоського, в яких обстоюється думка про те, що саме свобідна воля править у людині за "образ" і "подобу" Божу. Справді, християни добровільно обрали віру, надію і любов тими чеснотами, що відкривають, нехай ще "у загадці" образ Бога в цьому світі. "Отож тепер бачимо ми, ніби у дзеркалі, у загадці, а потім — обличчям в обличчя" /I Кор. 13, 12/. Проте цей спір залишає осторонь одну важливу властивість естетики Бернарда Клервоського /бл. 1091 - 1153/, яка, між іншим, видається особливо цікавою, оскільки ми знаходимо її згодом посиленою і трансформованою у Данте Аліг'єрі, Мейстера Екгарта, Генріха Сузо і Миколи Кузанського. Фактично, мова йде про розмежування пізнання за допомогою почуття зору і слуху та протиставлення їх одне одному, протиставлення, що є продуктом вільного вибору для спіритуала-християнина. Джерелом служитимуть проповіді Бернарда Клервоського на біблійну "Пісню над Піснями". "Безумовно, — пише святий Бернард Клервоський, — слід було б, щоб істина входила в душу крізь розташовані спереду вікна очей, проте це — о душе! — нам знадобиться в майбутньому, коли ми будемо бачити обличчям в обличчя. Тепер же, звідки прокралася хвороба, звідти приходять і ліки, і слідом за смертю знаходить життя, світло йде за темрявою, за зміїною отрутою — протиотрута істини, і зцілить око, котре вже не може бентежити. Вуха, що є

першими дверима смерті, першим відчиняється й для життя; слух, коли він діє, доповнює зір; оскільки коли ми не повіримо, то й не зрозуміємо. Тож слухання — за справедливістю, зір же — у нагороду. Звідси пророк говорить: "Дай мені почути радість і веселість" /Псал. 50, 10/².

Навіть авантюрна подробиця — відтинання вуха рабу — виявляється вписаною у цю теорію святого Бернарда Клервоського. "Слух знаходить не те ж саме, що зір очей: око обманюється зовнішнім виглядом, вухо ж вбирає у себе істину. Око оголошувало безсилим, око оголошувало огидним, око оголошувало бідолашним, око бачило засудженого на найганебнішу смерть; слух визнав Сина Божого, слухання він виявився гарним, проте не юдейському, бо їхнє слухання не обрізане. Недарма Петро відсік вухо рабу, щоб той осягнув істину по суті і щоб істина звільнила його, тобто він зробив його вільним. Згаданий сотник був необрізаний, але не на слух, він через один вигук вмираючого, не дивлячись на стільки слідів безсилля, довідався про велич Господа. І тому він не знехтував тим, що бачить, бо вірив у те, чого не бачить. Він вірує, виходячи не з того, що бачить очима, але, без сумніву, виходячи з того, що він почув, його віра від слухання /Рим. 10, 17/³.

Немає потреби змальовувати біблійську "Пісню над Піснями"; мабуть, не відшукати жодного церковного чи світського поета або письменника впродовж усієї історії середньовічної літератури, в якого бракувало б прямих чи побічних відбитків її поетичних образів. Розмір, мова, поетичний словник "Пісні над Піснями" залишили глибокий слід у середньовічній літературі. Звернімо увагу на те місце в коментарі Бернарда Клервоського на "Пісню над Піснями", котре, як нам здається, краще за все ілюструє все сказане вище про його естетику. Мова йде про таку строфу: "Дочки ерусалимські, — я чорна та гарна, немов ті намети Кедарські, мов завіси Соломонові!" /Пісн. 1,5/. Інтерпретація святого Бернарда Клервоського з точки зору сучасних поглядів на природу естетичного є досить скандальною. Бернард Клервоський не припускає й гадки про те, що чорнота і врода сумісні в одному предметі, що жива хтива жінка, яку ми вбачаємо в героїні Пісні, може бути смаглявою, чорною, проте — гарною. Правда, він стверджував це з певними застереженнями, про які мова попереду. Звернімо увагу на колірну гаму у шедеврї світової літератури

"Пісні над Піснями". Про наречену тут говориться, що скроня її за серпанком її "мов частина гранатного яблука" /Пісн. 6,7/. Згадаймо, що гранат, коли його розломити, набуває кольору фіолетово-червоного, чорно-червоного, червоного з відтінком "краплаку", але аж ніяк не рум'яного. Щоб вжити таке дивовижно тонке, сміливе і влучне порівняння, необхідно справді володіти даром відчуття живописної палітри у душі художника Сар'яна. І потрібно бути людиною, зовсім не чутливою до живої людської краси, до барв світу, до кольору й світла, щоб прокоментувати це місце так, як Бернард Клервоський: "Як це можна сказати: чорна я, але гарна? Можливо, в цих словах міститься якась суперечність? Так судитимуть про це з простоти своєї ті, що не вміють розрізняти колір і форму; форма повинна відноситись до будови тіла, чорнота ж — це колір. Усе чорне не конче є бридким. Личить, наприклад, чорний колір очей, добре виглядають чорні камінці, з яких складений орнамент, та й чорне волосся, що обрамляє бліде обличчя, надає йому вроди й привабливості"⁴. На жаль, остання репліка — це лише безпорадне застереження. Все подальше міркування вказує на те, що Бернард Клервоський вбачає в строфі "Пісні над Піснями" урок інтерпретації, схожий на той, що дає у своєму коментарі Макробій. "Чорна я, але гарна? — розмірковує далі Бернард Клервоський. — Хочеш, я доведу тобі, що душа однаково і чорна, і гарна? О воістину, чудова душа! Навіть замкнена в це немічне тільце, вона не знехтувала тим, щоб отримати божественну вроду, ангельську витонченість, не вивергла божественну ясність, не відкинула! "Дочки єрусалимські, — я чорна та гарна". Чорна для вас, гарна за судженням ангельським. Навіть коли вона чорна, то є такою лише іззовні. Сама ж вона зовсім не така, як гадаєте про неї ви або ті, хто робить висновок на підставі обличчя. "Чоловік-бо дивиться на лице, а Господь дивиться на серце /І Цар.16,7/. Навіть коли вона чорна зовні, то все одно зсередини гарна, щоб подобатися тому, задля кого вона себе зберегла. Проте не вам, — той, хто досі подобався вам, не є раб Христовий. Блаженна чорнота, що народжує просвітлення розуму, світло знання, незаплямованість совісті!"⁵

Який же ми зробимо висновок, виходячи з уривків, процитованих вище, що коментують біблійську "Пісню над Піснями"? Ми не підемо сліпо за сумнозвісною теорією "ві-

зуалізації" середньовічної культури хоча б тому, що вона хронологічно виходить за межі тієї доби, до якої належав Бернард Клервоський. Немає також підстав вважати і міркування "естетикою до виникнення власне естетики" тому що дидактика і герменевтика в них явно переважають над естетичною точкою зору. Для тих, хто знайомий історією середньовічної літератури, теорія святого Бернарда Клервоського постає, скоріше, як нарис тієї високої містики бачення, котру ми віднаходимо у творах Данте Аліг'єрі Генріха Сузо та Миколи Кузанського.

Примітки

¹ Можна згадати, наприклад, про полеміку на цю тему, яка виникла кілька років тому між Жаном-Луї Війар-Бароном і Жаном Люком Маріоном. Див.: Philosophie, 1994, N 42, pp. 46-68.

² Sancti Bernardi abbatis clarae-vallensis Sermones Cantica in Cantico PL t. 183, col. 923.

³ Ibidem.

⁴ PL t. 183, col. 900.

⁵ PL t. 183, col. 901.